

**УКРАЇНА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ**

100 — На основі аналітичного опису німецькомовних видань початку ХХ століття з’ясовано трансформацію медіаобразу України, конкретизовано подієву динаміку процесу заснування журналу “*Ruthenische Revue*” (з 1906 р. “*Ukrainische Rundschau*”). Уточнено коло громадських діячів, причетних до заснування німецькомовних видань українознавчого спрямування, а також істориків, зацікавлених у дослідженні української історії в академічному форматі. Доведено, що німецькомовні українські видання інформаційного змісту створили публічний простір для обговорення української проблематики, її особливих конфігурацій у двох імперіях – Російській та Австро-Угорській. Публікації історичного й статистичного змісту обґрунтовували альтернативний польській та російській опції, погляд на історію українського народу, стверджували його право на власний культурний розвиток. Встановлено, що на початку ХХ ст. інформаційний вакуум у західному світі стосовно українського народу почав заповнюватися, однак не у тій мірі, щоб європейці могли сформувати адекватне уявлення про Україну.

Ключові слова: “*Ruthenische Revue*” (“*Ukrainische Rundschau*”), німецькомовні українознавчі публікації, Україна в інформаційному просторі початку ХХ століття.

На основе аналитического описания немецкоязычных изданий начала ХХ века изучён процесс трансформации медиаобраза Украины, конкретизирована событийная динамика основания журнала «*Ruthenische Revue*» (с 1906 г. «*Ukrainische Rundschau*»). Уточнен круг общественных деятелей, причастных к учреждению немецкоязычных изданий украиноведческого направления, а также историков, заинтересованных в исследовании украинской истории в академическом формате. Доказано, что немецкоязычные украинские издания информационного содержания создали публичное пространство для обсуждения украинской проблематики, ее особых конфигураций в двух империях – Российской и Австро-Венгерской. Публикации исторического и статистического содержания обосновывали взгляд, альтернативный польской и российской опции, на историю

українського народу, утверждали его право на собственное культурное развитие. Установлено, что в начале ХХ в. информационный вакуум в западном мире относительно украинского народа начал заполняться, однако не в той степени, чтобы европейцы могли сформировать адекватное представление об Украине.

Ключевые слова: «Ruthenische Revue» («Ukrainische Rundschau»), немецкоязычные украиноведческие публикации, Украина в информационном пространстве начала ХХ века.

The transformation of the media image of Ukraine, the specified event dynamics of the process of the founding of the journal “RuthenischeRevue” (1906 “UkrainischeRundschau”) was delineated on the base of the analytical description of the German editions the beginning of the XX century. The range of public figures involved in the establishment of German-language publications of the Ukrainian direction, as well as historians interested in the study of Ukrainian history in the academic format were refined. Was noted that the German-speaking Ukrainian edition of content has created a public space for the discussion of Ukrainian issues, for its special configurations in the two empires – Russian and Austro-Hungarian. The publication of historical and statistical content justified alternative Polish and Russian options, look at the history of the Ukrainian people asserted their right to own cultural development. Established that in the early twentieth century, the information vacuum in the Western world against the Ukrainian people began to be filled, but not enough for Europeans to form an adequate idea of the Ukraine.

Keywords: “Ruthenische Revue” (“UkrainischeRundschau”), German-speaking Ukrainian publication, Ukraine in the information space of the early twentieth century.

Німецькомовний світ час від часу виконував функції ланки, яка пов'язувала Україну з іншими країнами Західної Європи. Інтерес до України в Європі мав хвилеподібний характер і визначався епізодами її державності, яскравими подіями боротьби за незалежнення, на зразок Козацької революції Богдана Хмельницького або акції І. Мазепи. Після інкорпорації українських земель до складу Російської та Австрійської імперій Україна сприймалася в контексті їх внутрішньої політики, й практично зникла як суб'єкт європейської історії, а український народ через його бездержавність, вслід за те-

зою представника німецької класичної філософії Г.В. Гегеля, відносили до «неісторичних народів», які залишалися на периферії європейського академічного дискурсу. За виключенням праці Йогана Христіана фон Енгеля «Історія України та козаків» (1796), що увійшла до 48-го тому Всесвітньої історії, розлогих праць наукового характеру у Німеччині до кінця XIX ст. практично не виходило.

На переломі XIX–XX ст. німецькомовний світ, як Західна Європа загалом не мали систематизованого уявлення про українців. Окрім того, що воно було адекватним тогочасним комунікативним можливостям, варто відзначити наявність застарілих штампів у сприйнятті України. Відносно підросійської її частини в ментальності європейця панував стереотип народу, позначений орієнталістичними рисами, підавстрійські ж українці-русини трактувалися як нерозвинений етнос, що займає в культурній ієрархії народів монархії надто непоказне місце. Корегування цих хибних уявлень по-стало як надзвичайно актуальне і водночас складне завдання для української публіцистики.

102

Компенсації браку адекватної інформації про Україну в оточуючому світі сприяло кілька чинників як загальносвітового так і регіонально-локального походження. Найперше, відзначимо, що добі кінця XIX – початку XX ст. властиве відчуття значних змін існуючого світопорядку. Зріс інтерес до національних проблем у багатоетнічних імперіях – Австро-Угорщині та Росії. Інформація про національні рухи у Центрально-Східній Європі стала розглядатися як важливий політичний ресурс, управління яким стає невід’ємною і важливою частиною європейського політичного процесу.

По-друге, відбувалася помітна міфологізація друкованого слова. Нагадаймо, що ідея про безперешкодне самовираження національних і соціальних груп, вільну циркуляцію інформації начебто призведе до прозорого взаєморозуміння між людьми і державами, відноситься саме до цієї доби. У цей час, зазначає американський дослідник мас-медіа Дж. Кін, виникла велика віра в комунікацію [1, с. 271]. У цю ж пору набирає поширення т. зв. «концепція Великої Істини», яка розглядає свободу друку як нічим не обмежений публічний обмін думками і зрештою – засіб досягнення істини.

По-третє, синтезуючи смисли українського національного руху крізь призму світових тенденцій політично активні українські діячі усвідомлювали необхідність власними силами формувати інформа-

цію про Україну, різними засобами розбудовувати інформаційно-комунікативного простір між українцями та іншими європейськими народами. Те, що вибір зроблений насамперед на користь німецької мови, як мови інформування про Україну, не було випадковим.

Деяким аспектам досліджуваної теми присвячено кілька статей [2 – 4], однак у працях загального, хронологічно наскрізного характеру, в т. ч. найновіших, українські дослідники традиційно розглядають проблему у межах короткотривалих історичних моментів існування української держави чи її автономії, однак стан інформаційних не тільки німецько-українських, а й загалом європейських контактів на початку ХХ ст., не висвітлюється. Більше того повторюється твердження, що «навіть піднесення національного руху ... не могло компенсувати брак інформації про Україну в оточуючому світі» [6, с. 64].

Видатним істориком й експертом з питань сприйняття в німецькомовному світі України є австрійський історик, професор Віденського університету Андреас Каппелер. Його твори – зразок чесно-го, неупередженого, толерантного погляду фахівця на історію України. В одному з інтерв'ю «Українському тижню», вчений зазначив, що на західних академічних колах зростає зацікавлення українознавчою тематикою, однак водночас є чимало лакун у знаннях про Україну, її мову, культуру, традиції, історію. Він радить «взяти на озброєння стратегію розвинутих країн у промоції своєї культури за допомогою спеціальних інституцій за кордоном» [7]. З огляду на сучасні події тема формування іміджу України, виразності її образу як у офіційних медіа, так й на ментальній карті європейця надзвичайно актуальна. Процеси інтеграції України в європейське співтовариство зараз як ніколи залежать від її рецепції у західному світі.

Мета даної статі полягає в тому, щоб на основі аналітичного опису німецькомовних видань початку ХХ ст. окреслити трансформацію медіаобразу України у досліджуваний період, з'ясувати структуру подієвої динаміки, яка характеризувала процес заснування німецькомовних видань українознавчого спрямування, визначити мотивацію і практичну зацікавленість різних політичних діячів як національного, так і європейського масштабу у поширенні в міжнародному просторі інформації про український народ, його культуру і національно-політичний рух.

На початку ХХ ст. у німецькомовному просторі про Україну, її народ і культуру було більше інформації в австрійському сегменті, ніж у Німеччині, що цілком зрозуміло з огляду на приналежність західноукраїнських територій Австро-Угорщині. Інформація про український національний рух часто потрапляла на шпальти австрійської загальноімперської преси. З численними віденськими виданнями співробітничав І. Франко. Його співпраця з ліберальним виданням «Die Zeit» розпочалась із осені 1895 р., зазнала кілька пауз, і завершилася публікацією у вранішньому випуску «Die Zeit. Morgenblatt» за 3 квітня 1914 р., присвяченою Т. Шевченку [8, с. 333; 335]. З 1902 р., коли до тижневика додалася ще щоденна (з ранковим і вечірнім випусками) газета за тією ж назвою, І. Франку запропонували бути штатним кореспондентом видання. У його обов'язки як повідомляли видавці, входило своєчасне забезпечення газети політичними і економічними повідомленнями й іншими статтями з Галичини. Йшлося також про можливі поїздки по Галичині і Росії [8, с. 385]. Частина з опублікованих статей у німецькомовній пресі здебільшого у «Die Zeit» Франко у 1912 р. мав намір видати у збірці під назвою «Гостем у німців». До неї він включив статті *Еміграція галицьких селян, Селянський рух у Галичині, Галицькі вибори, Інтерпеляція в Раді державній в справі конфіскації статті “Галицькі вибори”, Найновіший галицький вибір, Перша сесія галицького сойму краювого, Еміграційні агенти в Галичині*. Однак україномовна збірка не була видана письменником [8, с. 320].

Регулярно німецькою мовою видавалася «Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові» – інформаційний бюлетень товариства. Русинам-українцям присвячувалися етнографічні дослідження, зокрема Ф.Р. Кайндля, у Віденському університеті напередодні Першої світової війни захищено ряд дисертацій з історії України. В німецькомовній періодиці друкувалися, переклади творів Т. Шевченка, І. Франка, які, звісно, читали вузькоспеціалізовані кола західноєвропейської інтелігенції.

У Німеччині інтерес до України з кінця ХІХ ст. мав переважно політизований характер. Як приклад відомий історик Андреас Капелер згадує працю філософа Едуарда фон Гартмана 1888 р., у якій обґрунтовано проект створення в Україні, на противагу Росії, Київського королівства. А. Капелер відзначає, що політична ангажованість німецьких авторів загальмувала формування новітньої істо-

ріографії України й так само дослідження українців у славістичному форматі [9, с. 78–79].

Національний рух в обох частинах України, які хоч і різнилися історично-адміністративними структурами, політичними і культурними інституціями, на початку ХХ ст. набрав опозиційного змісту. Його представники обмірковували проблему маніфестації українського питання на міжнародній арені. Поступово визріла ідея заснувати німецькомовне видання, яке б регулярно знайомило західноєвропейський світ з Україною як певною цілісністю, її історією й культурою. Вона циркулювала не виключно у львівському колі публіцистів і депутатів, як про це твердять деякі автори. Замисел сприймався обома гілками національно орієнтованої інтелігенції – західної та східної. Так, одесит Михайло Комаров не лише з огляду на власні бібліографічні інтереси цікавився у львівського історика Степана Томашівського, що друкується на Заході про Україну, її народ та культуру. С. Томашівський, котрий певний час листувався з Комаровим, заступав його право голосу на зборах Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, послав навесні 1900 р. в Одесу на його запит коротенький огляд, як він писав «європейських новин про нас українців», до якого включив кілька статей, вміщених в одній з мюнхенських газет, паризькому тижневику «*Le moniteur des nationalités*» й дві статті літературно-історичного й етнографічного характеру, надруковані у часописах міста Осло [10].

Регулярність транслявання інформації про український рух його культурні політичні вимоги мав забезпечити журнал «*Ruthenische Revue*». Вибір німецької мови – з її дискурсивними можливостями, статусом носія об'єктивності, зрештою, з огляду на місце видання та наявність німецькомовної автури – не був випадковим. Редакторство було доручено молодому талановитому журналістові, випускнику Віденського університету Роману Сембратовичу, який ще у студентський період заявив про себе як плідний публіцист, який співпрацював у західноєвропейських виданнях. Його статті з українсько-польських та українсько-російських відносин друкували *Die Zeit*, *Frankfurter Zeitung*, *Vossische Zeitung*, *Neues Wiener Journal*, *Volksstimme* та міжнародний часопис *Le Courrier Européen* в Парижі. Цікаво, що деякі тези його перших публікацій, зокрема наголошувана ним культурно-історична єдність українського народу, викликали полеміку. Австрійський публіцист і письменник ба-

рон Артур фон Зуттнер, який сім років прожив на Кавказі, звідки посилав кореспонденції до віденських газет, переважно про російсько-турецьку війну, критикуючи публікації Сембратовича, доводив, що українці в Росії становлять єдиний народ з росіянами, а галицькі русини є зовсім іншою нацією*. З аналогічних позицій лунали й голоси у віденському парламенті, коли там виникали дискусії на цю тему.

106

Сембратовича ця критика не спантеличила й у квітні 1901 р. він разом з Антоном Шкартом почав видавати український німецькомовний часопис з символічно навантаженою назвою «X-Strahlen». Саме так фізики позначали рентгенівські промені, подібно до яких, на думку редактора, часопис мав наświetлювати нову для європейської аудиторії українську проблему. Більшість опублікованих матеріалів стосувалися політичного життя Австрії та Німеччини і подавалися від імені австро-німецьких авторів (Антон Шкарт, Вальтер Кронс, Теодор Шварц). Про національні відносини у Східній Галичині писав Сембратович. Така тематика надавала часопису внутрішньоавстрійського характеру, що не відповідало заявленому редакційному наміру інформувати про культурно-національний та політичний рух українців у Австрії та Росії. Вийшло усього шість номерів журналу [4, с.148]. Через брак коштів, авторської підтримки та відсутності зацікавленості галицького читача журнал припинив вихід.

Після обговорення на сторінках львівської газети «Діло» доцільності видання німецькомовного журналу, галицький політик (Ю. Романчук, Є. Олесницький, Є. Левицький, В. Яворський, А. Кос) провів низку нарад щодо створення спеціального комітету, який мав би, як зазначав Р. Сембратович у листі до І. Франка, утворити «кореспонденційне бюро». Про власний орган ніхто серйозно не думав» [5, с. 714]. Практичним поштовхом до започаткування видання, на нашу думку, було знайомство голови «Кружка земляків у Відні» І. Тивоновича з австрійським політиком демократичного спрямування, банкіром, видавцем кількох часописів Лукіаном Бруннером (1850–1914). Воно відбулося у Відні 12 березня 1903 р.

* Принагідно зазначимо, що його дружина письменниця Берта фон Зуттнер (1843–21 червня 1914) за участь у антивоєнному русі отримала Нобелівську премію миру 1905 р.

на зібранні з відзначення «пам'яті демократів 1848 р.», тобто присвяченому 55 річниці початку революції 1848 р. [11, с. 5]. Тивонович, як він пізніше згадував, узяв слово і окреслив стан галицьких справ, висловив думку про доцільність поширення інформації про національно-культурний рух галицьких русинів поза межі Австрії. У відповідь на його прохання допомогти у справі ознайомлення європейців з українським національними проблемами. Л. Брунер висловив готовність узяти на себе фінансове забезпечення журналу до тих пір поки він не стане самоокупним.

У справі видання часопису меценат контактував також з деякими українськими депутатами, які, однак, сумнівалися у його добродійних намірах через його етнічне походження та соціальний статус. Тим часом І. Тивонович заявив, що буде сам, без участі членів комітету, до якого його не включили, займатися видавництвом журналу. Його заява та факт видання німецькомовних періодичних видань угорцями й чехами поклали край ваганням членів комітету, і вже в травні 1903 р. вийшов перший номер «Ruthenische Revue».

107

Журнал позиціонував себе позапартійним і виходив під егідою Українського національного комітету у Львові й фактично був органом українських парламентарів. Варто зазначити, що обрана назва часопису не цілком відповідала його програмі, викладеній у редакційному зверненні «До наших читачів!», оскільки, по-перше, звужувала українство до західного (підавстрійського) регіону, де українці зазвичай трактувалися австрійсько-польським офіціозом як рутени. По-друге, формально вона не була звернена на перспективу солідаризації двох гілок українського народу й на загал віддзеркалювала ретроспективно-консервативний настрій галицької партикулярності. Однак за змістом і тематикою матеріалів часопис таким не був. Вже перший випуск містив статтю «Забута нація», в якій йшлося про становище українців у Російській імперії, подані статистичні дані про чисельність українців в Австро-Угорщині та Росії, особливості їх національно-культурного становища. В подальшому редакція дотримувалася збалансованого підбору матеріалів для друку.

Погрішності в оформленні журналу та його назві стали підставою для критики. Реагуючи на неї редактор Р. Сембратович зазначав, що він з самого початку пропонував назвати його «Ukrainische Rundschau». У грудні 1904 р. у листі до Івана Кревецького у відпо-

відь на нарікання щодо назви журналу, він писав, що «вже при заснуванні «Ruthenische Revue» звернув увагу на необхідність популяризації в Західній Європі назв Україна, українець і пропонував часопис назвати «Ukrainische Rundschau», або просто «Ukraina» [12, арк. 2]. Однак його пропозиції були відкинені, оскільки на думку видавців терміни «Ukraina», «Ukrainisch» у Європі **не зовсім** відомі (підкреслення – З.З.), що буде перешкодою для сприйняття і поширення журналу.

108
— Суперечливе враження викликало також оформлення журналу, яке не відповідало українській традиційній символіці. У якості заставок і віньеток був використаний романо-германський орнамент з властивими йому флореальними та зооморфними елементами, недоречність якого розуміли й читачі, й видавці. Редактор пояснював це поспішністю, з якою готувався й випускався перший номер журналу. На розробку своїх заставок не було часу, тому були використані заготовки, наявні в друкарні Густава Ротігга (м. Юденбург, Штірія) де спочатку друкувався часопис. У справі виготовлення нової віньетки Сембратович звертався до Наукового товариства імені Шевченка, розраховував на допомогу художника Івана Труша, радився з Михайлом Грушевським, який пропонував використовувати у якості складової частини віньетки карту України з відповідним написом. Обговорювалися й інші пропозиції, але журнал так й не був прикрашений віньеткою «відповідною нашим інтенціям і тенденціям» [12, ар. 12-звор].

Тематика «Ruthenische Revue» формувалася з огляду на редакційну мету – розбудовувати інформаційне поле між українцями та іншими європейськими народами. Ставка робилася на інформацію про культурні і наукові досягнення українців, що цілком вписувалося в романтичний за характером німецькомовний дискурс націотворення з наголосом в ньому ролі культури. На сторінках журналу була представлена поезія Т. Шевченка [13], опубліковано кілька німецькомовних новел О. Кобилянської, а також здійснені письменницею переклади творів Леся Мартовича, Олени Пчілки, Василя Стефаника, Лесі Українки, Марка Вовчка. Друкувалися також твори Івана Франка, Пантелеймона Куліша, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, які трансливали смисли, стилістику та жанрову спрямованість українського літературного процесу. Безперечно, що мобілізація культурних відмінностей українців здійснюва-

лася в інтересах презентації мети – будівництва об'єднаної держави на етнолінгвістичній території. Журнал «Ruthenische Revue» не був науковим виданням, але він закладався редакцією з огляду на так популярні, й сповнені майже магічної сили, принципи науковості й об'єктивності. У зверненні «До наших читачів», яким відкривався перший номер часопису, вони проголошувалися програмними засадами журналу [14]. Журнал опублікував низку оригінальних науково-дослідних праць статистичного та історичного змісту.

Оскільки у Європі з часів І. Мазепи про українців практично забули, доводилося доводити сам факт їх існування. Цю функцію брали на себе автори статей статистичної тематики. З метою уточнення європейських уявлень про чисельність українців у двох імперіях було опубліковано кілька аналітичних матеріалів. У порівняльному ключі представлено статистичні дані з різноманітних видань енциклопедичного характеру і праць європейських славистів, зроблена спроба встановити достовірну загальну чисельність українців. У замітках М. Русова з'ясовано, що європейські енциклопедичні видання подавали різне число українців. Так, за «Mayer Konversationslexikon» у Галичині нараховувалося 2835 тис., на Буковині – 268 тис., в Угорщині – 383,3 тис. українців. З певними, хоча й невеликими, відхиленнями від цих даних подана кількість українців, які проживали в Австро-Угорщині у «Chambers Encyclopaedia». У Російській імперії, за цим виданням, їх було приблизно 15 млн. осіб. Французька «La grande Encyclopédie» оперувала двома показниками чисельності етнічних українців: 17109816 та 24 млн. «Енциклопедичний словник Брокгауза», розрізняючи «рутенів» і «руснаків» у Австро-Угорщині, подав їх загальну чисельність – 3375576 осіб. Окремо наведені дані по Галичині, Буковині й Угорщині. Стосовно українців підросійської частини України, які поіменовані тут малоросами, поданий короткий історичний нарис, починаючи від ХVІ ст. Зазначалося, що в чотирьох малоросійських губерніях їх проживало 11202523 осіб [15, s. 9]. Відзначаючи розбіжність в статистиці автор, як ще один приклад навів дані, якими оперують етнографи В. Мілер та А. Гетнер. Перший вважав, що у Росії українці становлять 14201279 осіб, другий – 20 млн. [15, s. 10]. Спираючись на нові опубліковані статистичні показники, автор уклав таблицю, яка відображала ймовірну динаміку зростання чисельності українців з кінця ХVІІІ ст. Якщо в 1900 р. їх налічувалося 28053275., то

в 1905 р., їх чисельність, на думку автора, збільшилася до 30 млн. [15, с. 9].

У замітці «Точна кількість українців у Росії» М. Русов ще раз повертається до проблем української демографії і уточнює підходи до коректного обчислення щодо чисельності українського народу. Зі складеної ним таблиці на основі даних російського перепису 1897 р. випливає, що компактно розселені українці у Росії склали 22975301 осіб, а розсіяно (у Центральній Росії та польських землях, що належали їй) – ще 400 тис. Використовуючи поправку на відсоток щорічного приросту населення з 1897 по 1904 р., він у своїх обчисленнях вийшов на цифру 26245301 осіб. [16]. Дані офіційного перепису населення М. Русов не вважав цілком достовірними. Їй на те були різні причини. Він зазначав, що якщо виходити з мовних показників, то можна отримати меншу від реальної чисельність українців, оскільки ті з них, які належали до таких соціальних груп як державні службовці, працівники освітніх установ, студенти, солдати, за результатами відповідей на питання про розмовну мову, часто зараховувалися до категорії російськомовних, і, відповідно, не обліковувалися у загальних показниках як українці. Увага читачів зверталася й на інші фактори, які призводили до похибок в офіційних статистичних зведеннях Російської імперії. Уточнення чисельності українців мало методичні та політичні підстави. Мешкаючи у різних державах, українці не творили єдиного статистичного об'єкта під час проведення державних переписів. До того ж у різних документальних та літературно-інформативних джерелах вони проходили під кількома різними назвами (рутени, руснаки, малороси), що створювало додаткові труднощі для іноземних дослідників та видавців.

У низці статей піднімалося також питання про достовірність даних державних переписів населення в Австро-Угорщині, спростовувалися хибні інтерпретації статистичних показників польськими та угорськими авторами, зокрема Станіславом Смолькою, Йозефом Бузеком, Павлом Балогою та ін. [2, с.39–40].

У журналі друкувалися дослідження українських учених – істориків М. Грушевського, С. Томашівського І. Кривецького, філолога-сходознавця А. Кримського, та менш відомих сьогодні авторів, як приміром, професора Загребського університету, юриста М. Зобківа. Пропонувалася також публіцистика професора фізики Німець-

кої вищої технічної школи в Празі Івана Пулюя та професора хімії Празького університету Івана Горбачевського. Журналісти М. Лозинський, М. Кічура та ін. опановували наукову тематику як оглядачі. Щодо історичної тематики, то редакція вважала за необхідне щоб її представляв професор Грушевський, «ніж якийсь дилетант». З метою подолання пануючого в Європі російськоцентричного бачення і сприйняття історії східнослов'янських держав перевагу було надано двом статтям М. Грушевського. Одна з них висвітлювала події національної історії, яким у січні 1904 р. виповнювалося 250 років. Мова йде про Переяславську раду, складання присяги російському царю та березневі статті [17]. Щодо публікації під заголовком «Aus der Geschichte des ukrainischen Volkes» то це був фрагмент книги «Історія українського народу». Редактор часопису представляв М. Грушевського як «відомого слов'янського історика, автора «Історії українського народу», праці, яка щойно, восени 1905 р., з'явилася й надана автором у розпорядження «Ruthenische Revue» [18]. У статті йдеться про походження українського народу, окреслюються географічні межі його розселення, висвітлюється діяльність національних інституцій. Історичні дослідження М. Грушевського спростовували пануючий у Європі стереотип сприйняття культурно-етнічного простору Східної Європи як зони виключно російського домінування, спрямовувалися на подолання практики ігнорування західноєвропейськими дослідниками історії і культури українців.

Європейській аудиторії систематично пропонувалася інформація про діяльність українських наукових інституцій, зокрема про діяльність Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, перспективи перетворення його на Українську академію наук. Оприлюднено низку документів стосовно просування справи українського університету у Львові. Бурхливі події початку ХХ ст., які розгорталися у Галичині на ґрунті цієї боротьби, були відомі у країнах Західної Європи, оскільки висвітлювалися зарубіжною пресою. Про сесію студентів зі Львівського університету в 1901–1902 навчальному році, коли університет на знак протесту проти утисків української мови в офіційно утраквістичному навчальному закладі покинуло понад 600 студентів-українців, короткі хронікерські повідомлення вміщували європейські часописи. Такі протестні акції студентів у ХХ ст. були вже незвичними для Європи. Вони мали міс-

це у XV–XVI століттях й позначалися тоді латинським терміном «exodus». Так, в 1409 р. під час гуситських війн німецькі студенти покинули Празький університет, подібна акція мала місце у Краківському університеті в XVI ст. Проблема українського університету у Львові не була вирішена шляхом студентської сецесії. Після її невдачі почалася дискусія, у ході якої лунали звинувачення у бездіяльності політиків і викладачів україномовних кафедр. Для європейського загалу було оприлюднено кілька документів, підготовлених Науковим товариством ім. Шевченка у час студентської сецесії, зокрема Меморандум НТШ від 26 січня 1902 р. та Звіт делегації до Відня, датований 9 лютим 1902 р. У них йшлося, що на початку 1902 р. від НТШ делеговано до Відня троє членів товариства (професори І. Пулюй, І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький), які разом з депутатами парламенту Ю. Романчуком і О. Барвінським мали аудієнцію з міністром культів і освіти В. Гартлем. Обговорювалися перспективи створення українського університету у Львові. Делегація вручила міністру Меморандум НТШ, розроблений науково-галузевими секціями НТШ щодо потреби і кадрових можливостей заснування українського університету [19, s. 124].

112

У цих документах проблема університету трактувалося як важлива національна справа, зазначалося, що турбота про розвиток науки є високим обов'язком не лише держави, а й кожної нації. Українська нація, яка «в цілому нараховує 30 млн., й для якої розвиток культури став святиною, має право мати вагоміші результати освіти рідною мовою у власному університеті» [19, s.128]. Обґрунтовувалася необхідність розширення підготовки правників зі знанням української мови, оскільки по закінченню університету більшість з них недостатньо володіє нею, і тому не в змозі в необхідних випадках вести справи українською мовою в судах, прокуратурі, фінансових та інших державно-адміністративних закладах, внаслідок чого порушується гарантоване законом право народу на використання рідної мови у державних установах. В журналі подано інформацію про перешкоди обрання на посади доцентів, виділених для українських кафедр міністерством освіти, зокрема про упереджене ставлення до обрання на посаду доцента М. Зобківа.

Маючи на меті поширення знань про український народ в цілому, видавці не обмежувалися галицькими проблемами, а робили ставку на публікацію інформаційних матеріалів з різних регіо-

нів України. У 1903–1904 рр. редактор Р. Сембратович написав більше трьохсот листів, запрошуючи до співробітництва у журналі авторів з різних міст, акцентував потребу в нарисах про П. Куліша, М. Костомарова, в інших матеріалах з підросійської України [2? с. 42]/ Видавець журналу В. Яворський неодноразово просив одесита М. Комарова організувати статті з історії України, географічної, філософської та статистичної тематики [20].

Видавці користувалися будь-якою нагодою, щоб розширити тематику видання. Зокрема, офіційно доручили К. Паньківському, якого делегували на святкування ювілею письменника І. Нечуя-Левицького, організувати надходження матеріалів на історичні, етнографічні, статистичні, літературознавчі, мистецькі теми українською, які редакція перекладе і опублікує німецькою мовою. Особливо їх цікавили огляди новин для рубрики «Вісті з України». Надсилати дописи зі Східної України для друку в «Ruthenische Revue» було складно, тут існувало упередження щодо журналу, тому матеріали східноукраїнських авторів часто виходили під псевдонімами.

113

Чимало матеріалів було вміщено з Півдня України, у яких йшлося про земський з'їзд 1905 р., дебати на ньому про можливість обрання на основі загальних виборчих прав «національного уряду» в Україні, про XIII Археологічний конгрес у Катеринославі, про права української мови у школі та пресі. Інтерес становить виклад обставин підготовки та змісту петиції «одеських українців», посланої на адресу російського уряду 28 січня 1905 р. З-поміж інших її підписав і міський голова Одеси Павло Олександрович Зелений. У ній йшлося про необхідність скасування актів щодо цензурних обмежень українського друку. Аргументовано спростовувалася теза, про те, що українська мова не може бути мовою науки, сформована пропозиція публікувати закони й розпорядження уряду українською мовою та ін. [21].

З метою ширшого ознайомлення світу з українськими проблемами, редакція «Ruthenische Revue» надсилала примірники часопису редакціям європейських видань та видатним діячам культури, професурі європейських університетів. Матеріали з журналу спочатку передрукувала німецька, шведська та італійська преса [3, с.145]. Згодом – французька, іспанська, норвезька і навіть японська. Діапазон розповсюдження журналу включав понад 150 редакцій європейських періодичних видань [22, с. 188].

Значний резонанс у Європі викликала публікація Емського указу Олександра II (1876 р.), переклад якого німецькою мовою з'явився 1904 р. в «Ruthenische Revue». Його передрук вмістили майже всі європейські газети. Указ для широкого європейського загалу та інтелектуальної еліти континенту був справжньою сенсацією. Редакція поширила серед визначних діячів Європи анкету з питанням про ставлення до заборони української мови в Росії. Коло респондентів сформували відомі політики, депутати парламентів європейських держав, професори європейських університетів. На питання анкети відповіли соціологи Ф. Опенгаймер, Фрідріх Герц (Берлін), італійський літератор й мистецтвознавець А. де Губернатіс, деякі публіцисти та депутати європейських парламентів.

114

Як й інші респонденти письменник, автор тексту національного гімну Норвегії, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури за 1903р. Мартініус Б'єрнстєрне Б'єрнсон (Бйорнсон) (1832–1910) засудив “насильство над 24 мільйонами українців у межах Росії”. Позитивно оцінюючи публікації українського часопису німецькою мовою, Бйорнсон, який мав славу захисника пригноблених народів, писав до редакції “Ruthenische Revue”: “Ваші змагання викликають у мене подив і радість. Піднести 30 мільйонів українців до щабля свідомого, освіченого народу, скинути столітнє ярмо – така велична справа повинна кожного підбадьорити. Я уважно стежу за кожним словом “Ruthenische Revue”, все це таке нове, свіже, справедливе і бадьоре, що воно полонить мою душу. Вітаю вас та ваше шляхетне діло” [23]. Опубліковані відгуки на Валуєвський циркуляр європейських політиків, письменників, публіцистів, учених та духовних осіб, а також контакти Сембратовича з французькими дипломатами своїм наслідком мали осудження Міжнародним судом в Гаазі розпорядження від 1876 р. це була яскрава демонстрація цивілізованого світу проти спроб викреслити український народ з числа культурних націй.

Відповіді на анкету 20 європейських учених і політиків, надісланих до редакції «Ruthenische Revue», та виїмки з європейської преси, у яких йшлося про становище українців у Росії, були видані окремою збіркою, розрахованою на східноукраїнського читача, і водночас як звіт для галицької публіки, деякі представники якої інколи критично оцінювали видання, зокрема І. Франко. Д. Донцов вважав, що журнал формує образ України-жертви. Оцінюю-

чи результати анкетування, з притаманною публіцисту іронією він писав: «Звичайно для нас дуже приємно, що люди науки – німці, скандинави, французи – єднодушно визнають за українцями право розвивати свою культуру, але чи існує для України можливість колись реалізувати це право? Чи є українці життєздатним народом, чи лиш об'єктом, на котрім добрі люди можуть демонструвати свої добрі почуття? Про це ми марно б намагалися дізнатися з анкети» [24, с.46]. На думку І. Франка, журнал перебільшував з галицькою тематикою, яку він вважав малозначущою для європейського читача.

У 1906 р. журнал отримав нову назву – «Ukrainische Rundschau» («Український огляд»), який, через передчасну смерть тридцятилітнього Р. Сембратовича, почав редагувати Володимир Кушнір. Зміна назви сприяла адекватному сприйняттю українського народу як цілісної етнічно-культурної формації, хоча й розділеної державним кордоном. Випадки, коли навіть у німецькомовна широка публіка «Ruthenen», зазвичай, асоціювала з «Rumänen», а «Ukraine» з австрійською провінцією «Kraine», стали траплятися значно рідше.

Редакція віддавала перевагу статтям Д. Дорошенка, П. Чухрая та інших східноукраїнських авторів, які висвітлювали особливості національного руху у підросійській частині України, характерні риси українського селянства, створення і діяльність «Української селянської спілки», яка висувала не лише економічні, а й політичні вимоги. Йшлося також про участь селян у революційному русі, створення українських політичних партій, представництво українських інтересів у Третій держаній Думі та ін.

З другої половини 1910 рр. журнал посилив політичну компоненту інформування Заходу про український національний рух. Напередодні війни зміст публікацій набув здебільше інформаційно-політичного характеру. Цим пояснюється зменшення обсягу журналу та майже повне зникнення з його сторінок літературознавчих та мистецтвознавчих публікацій [25, с. 326]. Цю тенденцію із задоволенням констатували українські журналісти. «Продовжуючи інформувати Європу про найважливіші факти українського національного культурного життя, «Ukrainische Rundschau» у міру свого розвитку стає переважно політичним журналом», писав під псевдонімом М. Данька український журналіст, співробітник «Ради», «Літературно-наукового вісника», «Украинской жизни», «Молодої

України» та інших часописів М. Троцький [26, с. 36].

116
— Як додаток до “Ukrainische Rundschau” деякий час виходив листок “Ruthenische Korrespondenz”, призначений лише для редакцій закордонних видань. “Ukrainische Rundschau” виходив у роки війни. Друге число за 1915 р. зберігається у фонді Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника [25, с. 146]. Заповнюючи інформаційні прогалини стосовно України, журнал сприяв актуалізації академічного інтересу, насамперед, до її історії. У Німеччині він супроводжувався підвищенням уваги політиків до українського національного руху, його діячів, які шукали підтримки від міжнародної громадськості. Українське питання на початку ХХ ст. перестало сприйматися як внутрішня проблема Російської або Австро-Угорської імперій і звучало як особня проблема про що свідчить, зокрема, спеціальний розділ, присвячений Україні у науковому часописі «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» («Журнал східноєвропейської історії»). Ідею видання такого формату подав у 1904 р. німецький історик Леопольд Карл Гетц. Вона тривалий час циркулювала у середовищі професорів кафедр історії Східної Європи університетів Австро-Угорщини та Німеччини. Так, професор кафедри Східної Європи Чернівецького університету В. Мількович, листуючись з провідним австрійським славістом Карлом Їречеком, пропонував йому заснувати періодичне видання зі східноєвропейської історії. Німецькі історики Теодор Шіман та Отто Гетч, розробляючи проєкт журналу, контактували з М. Грушевським. Отто Гетч, який познайомився з істориком у жовтні 1905 р., інформував Грушевського, що українська історія у журналі буде представлена самостійно як окремий розділ східноєвропейської історії. Водночас він сподівався, що велику частину цієї роботи виконають українські вчені, оскільки у Західній Європі немає справжніх експертів [27, с. 33].

Журнал «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» почав виходити з осені 1910 р. завдяки субсидії від прусського міністерства культури. У часописі друкувалися праці українських істориків М. Кордуби, М. Слабченка та деяких російських істориків [27, с. 34]. Грушевський не опублікував жодної статті в «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte», тим не менш один з редакторів журналу О. Гетч, відгукуючись некрологом на смерть українського історика, відзначив роль контактів з ученим в становленні східноєвропейських досліджень на основі нових підходів.

Не можна оминати увагою вихід 1906 р. німецькомовного першого тому «Історії України-Руси» під назвою «Історія українського (русинського) народу» [28]. У розлогій передмові автор окреслив основні віхи української історії, акцентував важливість ознайомлення європейського читача з історичним минулим, як він підкреслив, одного з найбільших слов'янських народів, який неодноразово ставав на сторожі європейської цивілізації перед руйнівними впливами степових орд. Попри це, зауважив історик, історія українців залишається практично невідомою навіть в освічених колах [29, с. 177].

М. Грушевський концептуалізував історію України не у звичному історіографічному руслі як складову російської та польської, а як окремий сегмент східноєвропейської історії. Однак проблема в тому, як відзначає сучасний німецький історик Франк Гольчевський, що мало хто на той час звернув на це увагу» [30, s. 34]. Книга Грушевського не належала до текстів широкого розповсюдження. В німецькомовній науковій періодиці на неї відгукнулися рецензіями німецькі професори Рудольф Штібе і Л. Гетц та професор кафедри історії Східної Європи Чернівецького університету В. Мількович. Справа не тільки в тому, що автор очікував більшого резонансу від своєї книги у Європі, а в тому, що «наукове відкриття» України придатне для досить вузького, а саме академічного кола читачів. Функції ширшого інформування суспільності може виконувала журналістика, представлена на той час “Ruthenische Revue”, згодом “Ukrainische Rundschau”. Саме ці видання створювали українству до початку війни репутацію політичної сили, сприяли пошуку союзників у політичному визнанні своєї боротьби.

Аналітичне дослідження проблеми створення українського інформаційного простору у Європі, зокрема засобами німецькомовного друку, дозволяє зробити наступні висновки. Науковий інтерес до українців, їх історії і культури, так само як і до інших так званих недержавних народів, тривалий час тримався на периферії західноєвропейського наукового пошуку. Обмаль інформації за межі двох імперій поступало у вигляді хроніки на шпальти газет, як правило, сенсаційного змісту.

Із заснуванням німецькомовного періодичного видання та розсилкою його до редакцій численних європейських газет, відомих політиків, науковців, громадських діячів, які поширювали

або коментували публікації журналу, створено передумови, щоб культурно-історичні асоціації у європейців щодо України ставали більш достовірними. Німецькомовні українські видання утворили публічний простір для обговорення української проблематики, її особливих конфігурацій у двох імперіях – Російській та Австро-Угорській. Продуктивність цих контактів, сформованих, насамперед, журналістикою, полягала у транслюванні інформації, відмінної від тієї, що її подавала російська або польська преса.

Україна заявила про себе систематичними публікаціями історичного статистичного змісту, в яких викладався власний, відмінний від польської та російської опцій, погляд на історію українського народу, стверджувалося право на захист його культурного розвитку. Обстановка передодня Першої світової війни, особливо з 1912 р., коли українські політики у Львові маніфестували бажання перемоги Австро-Угорщини у прогнозованій війні з Росією, зумовила виразну політизацію змісту німецькомовних видань як тих, що виходили з українських редакцій, так і власне німецького авторства. Силуєтно інформаційний вакуум у західному світі стосовно українців став на початку ХХ ст. помалу розріджуватися, однак не тією мірою, щоб європейці могли цілком сформуваати адекватне уявлення про Україну.

Українці, перетворюючись на початку ХХ ст. з маловідомого на Заході народу у націю, про яку нарешті заговорила європейська преса і яка потрапила в поле зору європейських публіцистів, істориків, дипломатів, депутатів, визнається як потенційний політичний гравець на міжнародній арені. Однак належність українців до двох різних держав унеможливлювала спільну імперську ідентичність. Її відсутність Відень, Берлін, Москва – кожен на свій імперський штаб – намагалися компенсувати політичною інструменталізацією українського питання у своїх власних політико-територіальних інтересах. Водночас проекти представників українського національного руху по обидва боки кордону практично не вийшли за межі старої ідеї федералізації імперій. Українська політична суб'єктність до початку війни, а точніше до краху двох імперій, не набула формату самостійної державності.

Джерела та література:

1. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа [Текст] / пер. с англ. – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2015. – 312 с.

2. Зайцева З. Наука та науковці на сторінках «Ruthenische Revue» (1903 – 1905 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 35-45;
3. Расевич В. До заснування «Ruthenische Revue» // Україна в минулому / АН України, Ін-т укр. Археографії. – Л. – Вип. 2. – 1992.– С. 144-150.
4. Іваничук Н.Р. Українські німецькомовні часописи в Австрії на початку ХХ ст. // Наукові дослідження Центру періодики. Зб. праць за ред. М.М. Романенка. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 147-160.
5. Качкан В. Роман Сембратович в історії української періодики: проблема традицій // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Л. – 2003.– Випуск 11. – С.704-726.
6. Водотика Т. Ігри відображень. Якою бачить Україну світ / Тетяна Водотика, Євген Магда. Х.: Віват, 2016. – 352 с.
7. Андреас Каппелер про те, чому Україна залишається білою плямою на ментальній мапі Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rozmova.wordpress.com/2012/11/09/kapper/>
8. Горак Р. «Гостем у німців» (Листи редакції журналу «Die Zeit» до Івана Франка) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2015. – Вип. 62.– С. 320–429.
9. Каппелер А. Україна в німецькомовній історіографії // Сучасність. –1996 – № 12. – С. 78-85.
10. Одеська державна наукова бібліотека. Відділ рукописів.– Ф. 28. – Картон 8. – Од. зберіг. 487. – Арк. 143.
11. Тивонович І. История засновання «Ruthenische Revue». – Відень: Друкарня Мехитаристів, 1906. – 39 с.
12. ЦДІА у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 896. – Арк. 2 – 2 зв.
13. Погребенник Я.М. Шевченко німецькою мовою / Ярослава Погребенник. – К. : Наук. думка, 1973. – 299 с.
14. An unsere Leser! // Ruthenische Revue. – 1903. – N. 1.– S. 1-2.
15. Russow M. Die Statistik und Heimat des ruthenischen Volkes // Ruthenische Revue. 1905. – N.1. – S. 9.
16. Russow M.Genauere Daten über die Anzahl der Ruthenen in Russland // Ruthenische Revue. 1905. – N.6. – S.144-145.
17. Hruschewskyj M. Ein interessanter Jahrestag // Ruthenische Revue.– 1904. – N. 1. – S.11.
18. Hruschewskyj M. Aus der Geschichte des ukrainischen Volkes //

Ruthenische Revue. – 1905. – N.9 – S.219.

19. An die ruthenische Intelligenz ! // Ruthenische Revue. 1904. – N.6 – S.124.

20. Одеська державна наукова бібліотека. Відділ рукописів. – Ф. 28. – Картон. –10 – Од. зберіг. 489. – Арк. 52, 53.

21. Zum Kampfe gegen die Mundsperrre in der Ukraine // Ruthenische Revue. – 1905. – N.6. – S.141.

22. Зайцева З.І. Український науковий рух : інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX–початок XX ст.). – К.:КНЕУ, 2006. – 368 с.

23. Гвань І. Троє норвежців, які перейнялися долею українців// Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2010. – 8 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/08/05/>

24. Донцов Д. Украина в новейшей европейской литетратуре // Украинская жизнь. – 1912. – № 11. – С.44-45.

120

— 25. Іваничук Н.Р. Літературознавчі та культурологічні публікації на сторінках “Ukrainische Rundschau” (1906-1915 pp.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 1996-1997. – Вип. 3/4. – С. 317-326.

26. Данько М. Украинская трибуна в Европе. – Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 36-44.

27. Барвінська П.І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку ХХІ століття: монографія. – Одеса: ОНУ, 2012. – 447 с.

28. Hruschewskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes / М.Нruschewskij. – Leipzig, 1906. – Bd. I. – 754 S.

29. Тельвак В.В. Німецькомовна «Історія українського народу» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Український історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 175-189.

30. Frank Golczewski Deutsche und Ukrainer: 1914-1939. – Paderborn: Ferdinand Schoningh Verlag, 2010. – 1085 s.